

AZ EMIGRÁCIÓ KÜZDELMEI

1945 és 1947 között a legújabb kori európai történelem egyik legnagyobb etnikai tisztogatása zajlott le Csehország határvidékein, a zömmel németek lakta Szudéta-vidéken. Az itt élő hárommillió németből valamivel több mint két és fél milliót telepítettek ki nem egészen két év alatt, hihetetlen sebességgel és rendkívüli brutalitással. Az akkori cseh politikusok, a cseh nép és közvélemény által messzemenőkéig támogatva, igyekeztek, sőt némely esetben máig igyekeznek úgy feltüntetni a szudétanémetekkel szemben elkövetett háború utáni atrocitásokat, mint a hat évig tartó német megszállásért járó jogos bosszút, a spontán népharag kétségkívül szélsőséges, ámde indokolt megnyilvánulását.

A kitelepítések védelmére és igazolására törekvő cseh álláspont hagyományosan két megingathatatlanak tekintett érveléssel hozakodik elő. Az egyik a csehországi németek kollektív felelőssége Csehszlovákia szétverésében és a megszállás éve alatt a cseh nép ellen elkövetett atrocitásokban, a másik pedig a kitelepítésnek spontán lakossági akcióként, a náci terror miatti jogos bosszúként való beállítása.

Ma már történelmi ténykérdés, hogy a kitelepítés nem a cseh népharag által indukált esemény volt, hanem a cseh politikai vezetők által előre eltervezett forgatókönyv szerint zajlott le. A második világháború folyamán a Beneš vezette csehszlovák emigráció komoly erőfeszítéseket tett, nemcsak Csehszlovákia egységének visszaállítása és függetlenségének biztosítása, hanem az ország egyik legnagyobb problémájának tekintett németkérdés radikális megoldása érdekében is. A beneši emigráció léte és működése, illetve annak eredménye jól ismert a magyar közönség számára is.

Annál kevésbé közismert azonban, hogy 1939 és 1945 között, szintén London központtal, létezett egy szudétanémet emigráció is a Szudétanémet Szociáldemokrata Párt (DSAP) korábbi vezetője, Wenzel Jaksch irányításával. A szudétanémet emigráció Csehszlovákia 1939 márciusi széthullása után jött létre, főképpen a működését a körülményekre való tekintettel 1939 februárjában felfüggesztő Szudétanémet Szociáldemokrata Párt tagjaiból. Hatéves tevékenységének legfőbb célkitűzése a szudétanémet probléma — mindkét fél számára elfogadható — demokratikus megoldásának kimunkálása és elfogadtatása volt. Kudarca következtében több millió csehországi német sorsa pecsételődött meg 1945 után. A most közlésre kerülő dokumentumok a német emigráció 1939–1943 közötti tevékenységébe engednek némi bepillantást.

I. ÁLTALÁNOS ALAPELVEK

Mielőtt rátérnék a német emigráció tevékenységének vázlatos taglására, szükségesnek látszik néhány általános érvényű megállapítást tenni az emigrációs politika természetét és alakító tényezőit illetően.

A német emigráció mozgásterét, céljait és lehetőségeit elsősorban két tényező befolyásolta: az egyik a nagyhatalmak állásfoglalása a szudétánémet kérdést illetően, a másik pedig a csehszlovák politikáé, azaz a csehszlovák emigráció tevékenysége. Bonyolítja a helyzetet, hogy a szudétánémet emigráció nem egy önálló államot, hanem csupán egy egykori állam, Csehszlovákia határain belül élő kisebbséget képviselt. Mivel azonban a nagyhatalmak szudétánémetekkel kapcsolatos álláspontját elsősorban a Csehszlovákiához fűződő céljaik, elképzeléseik, érdekeik befolyásolták, valamint mivel a szövetséges vezetők és a szudétánémet politikusok között csak ritkán volt közvetlen kapcsolat,¹ így a szudétánémet politika céljait és lehetőségeit közvetlenül a cseh emigráció célkitűzései és diplomáciai lépései alakították, míg a nagyhatalmak állásfoglalása csak közvetett módon befolyásolta azt. Ezért a szudétánémet emigráció tevékenységét elsődlegesen cseh–német relációban érdemes vizsgálni. Mivel pedig a háború alatt Londonban működő cseh és német emigrációk kapcsolata leginkább az akció–reakció, hatás–ellenhatás viszonyrendszerében írható le, emiatt a szudétánémet emigráció politikája nem vizsgálható a cseh törekvések figyelmen kívül hagyásával.

A cseh emigráció politikája alapvetően két szakaszra osztható, ami egyúttal a szudétánémet emigráció szempontjából is releváns. Az első szakaszban a cseh emigráció legfontosabb célkitűzése a müncheni szerződés érvénytelenítése, a kontinuitás elvének elfogadtatása és Csehszlovákia eredeti határok közti helyreállítása volt. A *restitutio in integrum* elv azonban értelemszerűen az Első Köztársaság összes etnikai problémáját újratermelte volna, így a háború első éveiben úgy tűnt, hogy céljaik eléréséhez és a nagyhatalmak (ekkor még elsősorban Anglia) megnyeréséhez szükség van a szudétánémetek támogatására. Ez pedig csakis a korábbi nemzetiségi politika felülbíráásával látszott elérhetőnek. Ez a helyzet tehát kiváló alkupozíciót biztosított a szudétánémet emigrációnak, amely — a csehek számára akkor még nélkülözhetetlennek tűnő támogatása fejében — jelentős engedményeket akart kicsikarni honfitársai számára. Mivel tehát a nagyjából 1939 késő nyarától 1941 szeptemberéig, illetve egy bizonyos átmeneti periódust is ideszámítva 1942 de-

¹ Beneš többször járt az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban, személyesen ismerte Rooseveltet és tárgyalt Sztálinnal is. Ilyen kapcsolatrendszerrel egyik szudétánémet politikus sem rendelkezett.

cemberéig tartó első szakaszban a München revíziójáért küzdő cseheknek fel kellett mutatniuk a németek támogatását, de legalábbis törekedniük kellett a megszerzésére, ez kedvező lehetőséget teremtett a Jaksch vezette német emigráció számára, hogy politikájuk középpontjába a német kisebbség háború utáni helyzetének javítására vonatkozó garanciák elérését, kicsikarását helyezték. A szudétanémet emigráció tevékenységének első szakaszát tehát a garanciáért folytatott küzdelem jellemezte.

1942-re azonban a cseh emigráció elérte, hogy a szövetségesek a németeknek adott cseh vagy nagyhatalmi garancia nélkül semmisnek ismerjék el a müncheni szerződést. Ebben nagy szerepet játszott Nagy-Britannia hatalmi súlyának csökkenése és két, a müncheni szerződést alá nem író nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió hadba lépése, valamint a háború jellegének megváltozása a náciizmus elleni harcból a németek elleni háborúvá. Ezzel a cseh diplomáciai sikerrel zárult a két emigráció kapcsolatának első, kooperatív szakasza.

A háború végéig elhúzódó második szakaszban a cseh emigráció küzdelmének homlokterében az új csehszlovák állam etnikai problémáinak a megoldása állt. A cseh vezetés Benešsel az élen ekkor kezdte meg küzdelmét a tömeges kitelepítés programjának elfogadtatásáért, kijelentve, hogy a németiség jelenléte összeegyeztethetetlen Csehszlovákia létével és biztonságával. Az új politikai irányvonal természetesen minőségi változásokat eredményezett a cseh–német viszonyban éppúgy, mint a szudétanémet emigráció céljaiban. Míg az első szakaszban a cseh–német kapcsolatokat a kooperatív törekvések jellemezték, addig 1943-tól fokozatosan felerősödtek az egymás ellen politizálás tendenciái. A nyílt szakítás nem egy csapásra ment végbe, sokkal inkább folyamatnak tekinthető. Kezdőpontját a lidicei mészárlás (1942 májusa), végpontját a Beneš elnök által írt ún. *Dezemberdokument* (1942 decembere) jelenti.

A megváltozott viszonyok természetesen a szudétanémet politikában is éreztették hatásukat. Azzal, hogy a szövetségesek a szudétanémeteknek adott garanciák nélkül elismerték a müncheni határok revízióját, kirántották a talajt a német emigráció lába alól. Alkualapjuk elvesztése után a német politikusok nem küzdhettek tovább a németiség helyzetének javításáért, sőt! A kitelepítési terv megfogalmazódása után a szudétanémet nép pusztá létéért, fennmaradásáért kellett harcolniuk, egyre romló diplomáciai viszonyok között. Az 1943–1945 közé eső második szakaszban tehát a szudétanémet emigráció kizárólag a kitelepítések megakadályozására koncentrált, igazi fegyver azonban már nem volt a kezében. Így 1943-tól a szudétanémetek lényegében elvesztették a lehetőséget, hogy befolyásolhassák saját sorsuk alakulását, a csehek és a nagyhatalmak között folyó alkudozások szenvedő alanyaivá váltak. Az emigráció súlytalanává válása megpecsételte az otthon maradtak sorsát is.

2. AZ EMIGRÁCIÓ KIALAKULÁSA

Mint már említettük, a szudétanémet emigráció törzsgárdáját a DSAP politikusai jelentették. A párt a harmincas évek közepéig a csehországi németek körében vezető szerepet játszott, és a csehországi németek érdekképviselőlet parlamentáris keretek között megvalósítani igyekvő aktivista politika egyik élharcosa volt. Pozícióját csupán a Henlein-féle Szudétanémet Párt (SdP) tudta megingatni, amely kihasználva a gazdasági válság okozta elkeseredést 1938-ra megszerezte a német ajkú szavazók 85–90%-nak támogatását, és amely ekkorra már a Csehszlovákia szétverésének szálait szövögető Hitler támogatását élvezte. Az 1938-as krízis során a DSAP maximális lojalitást mutatott a cseh állam iránt. A párt paramilitáris szervezete, a Republikanische Wehr (RW) alakulatai jelentős szerepet játszottak abban, hogy a kritikus szeptemberi napokban az SdP-aktivisták nem tudtak komolyabb zavargásokat szítani a Szudéta-vidéken.

Ilyen mérvű kötelezettségvállalás után a müncheni szerződés aláírása súlyos csapást jelentett a DSAP tagjai számára. Miután a diktátum tíz napot engedélyezett a csehek számára, hogy kiürítsék az elcsatolt területeket, október elseje és tizedike között a csehek mellett a magukat fenyegetve érző németek ezrei is megindultak Csehország belső területei felé.² A cseh kormány és a karhatalmi szervek érthetően nem fogadták szívesen a német menekülteket, és akit tudtak visszaküldtek a német megszállás alá eső területekre.³

A szociáldemokraták sorsát a Németország és Csehszlovákia között 1938. november 20-án kötött opciós szerződés pecsételte meg.⁴ A szerződés értelmében az elcsatolt területek német nyelvű lakossága automatikusan megkapta a német állampolgárságot, míg a többiek optálhattak a csehszlovák állampolgárságért. Ugyanekkor a német nemzetiségűek számára a szerződés eleve

² Egyes adatok szerint Műnchent követően 37 000 német érkezik cseh-, 20 000 pedig morvaországi menekülttáborokba. Menschen im Exil (Stuttgart, 1974.) 41. Doreen Warriner, a Czech Refugee Trust Fund prágai képviselőjének 1938. december 11-i jelentése szerint a csehországi menekülttáborokban katasztrofális viszonyok uralkodtak. Nem volt elegendő szén és élelem. Az opciós szerződés aláírása után ezeknek az embereknek már nem volt esélyük, hogy munkát találjanak Csehszlovákiában. Warriner szerint csak a kivándorlás engedélyezése kínálhatott megoldást számukra. Jelentése szerint kb. 2000 családról lett volna szó, akiket ő a domíniumokon kívánt elhelyezni.

³ Jaksch szerint a csehek kb. 30 000 menekültet adnak ki Németországnak, akik közül sokan a pár napja elrendelt, majd lefűjt mozgósítás nyomán még a csehszlovák hadsereg uniformisát viselték. Jaksch: Europas Weg nach Potsdam. (Stuttgart, 1958.) 338.

⁴ A szerződés teljes szövegét lásd: Karin Schmid: Die Staatsangehörigkeitsprobleme der Tschechoslowakei. (Berlin, 1979.) 74–77.

nem adta meg az optálási jogot. A müncheni szerződésben elcsatolt területek német lakossága tehát lojalitásától függetlenül, *volens-volens* a csehszlovák állam lemondása következtében lett német állampolgár.

Mivel a szocialisták, főleg a pártvezetés, illetve az aktivisták számára a helyben maradás a biztos pusztulást jelentette,⁵ Csehszlovákiában pedig nem kívánatos személynek minősültek,⁶ nem maradt más lehetőség, mint a kivándorlás. 1938 októbere és 1939 márciusa között, főleg angol segítséggel, menekültek ezrei hagyták el Csehszlovákiát.⁷

A szudétanémet szociáldemokrata vezetőket 1938–39 fordulóján elsősorban a menekültek kérdése foglalkoztatta.⁸ Ugyanakkor a határvidék elcsatolása és a német lakosság zömének Németországhoz kerülése megkérdőjelezte a párt további működésének létjogosultságát is. Az új helyzetnek megfelelően 1939. február 22-én a pártvezetés bejelentette, hogy a DSAP beszünteti működését. A párt jogutódjaként, ügyviteli céllal, egy ún. Bizalmi Testületet (Treugemeinschaft) hoztak létre, amelynek élén továbbra is Wenzel Jaksch állt.

Az 1938 októbere és 1939 márciusa közötti kivándorlási periódus azonban még nem tekinthető az igazi emigráció megalakulásának. Ez elsősorban mentőakcióit jelentett, nem pedig politikai emigrációt, és főleg a párt közép-kadereit érintette, míg a legfőbb vezetők — Wenzel Jaksch, Sigfried Taub, Ernst Paul, Eugen de Witte — még Prágában maradtak.

Az, hogy az eredetileg ügyviteli céllal létrehozott Treugemeinschaftból hamarosan az emigráció vezető szerve lett, Csehszlovákia megszállásának következménye volt. A megszállás nemcsak az európai közvéleményt, de a

⁵ 1938/39 telén a németek 20 000 párttagot zárnak koncentrációs táborba. Jaksch: i. m. 338.

⁶ Nehezítette a szudétanémetek kivándorlását, hogy miután már nem minősültek csehszlovák állampolgárnak, nem kaptak rendes útlevelet sem. A cseh hatóságok által kiállított ideiglenes okmányokba bepecsételték, hogy visszautazásra nem jogosít. Menschen im Exil (Stuttgart, 1974.) 45.

⁷ Komoly segítséget jelentettek a menekültek segélyezésére létrehozott alapítványok: News Chronicle Fonds, British Comitee for Refugees from Czechoslovakia, illetve a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó Czech Refugee Trust Fund. Ezek szervezték a menekültek ideiglenes elszállásolását, ételmezését, és igyekeztek számukra befogadó országot találni. Csak Angliában kb. 3000 menekült talált menedéket különböző táborokban. Franciaország 450, Belgium szintén 450 ember befogadását vállalta. A menekültek sorsáról és helyzetéről országonkénti bontásban a *Menschen im Exil* (Stuttgart, 1974.) című gyűjteményes kötetben található részletes adatok.

⁸ Londonból Franz Katz, Richard Reitzner és Fritz Kessler koordinálják a szervezett menekítést.

Treugemeinschaft vezérkarát is váratlanul érte. Jaksch például csak álruhában tudott elmenekülni az országból a brit követség segítségével. Lengyelországon át Svédországba utazott, ahová a többi vezető is követte. Itt, a semleges Svédország földjén bontott zászlót a szudétanémet emigráns csoport. A Treugemeinschaft 1939. április 14-én Malmöben tartott gyűlését tekinthetjük a politikai emigráció nyitó aktusának. A DSAP egykori vezetősége, Wenzel Jakschsai az élen, a malmöi gyűlésen határozta el, hogy a Treugemeinschaft az emigrációban is folytatja tevékenységét, mint az egyetlen megmaradt, a szudétanémetek valós érdekeit képviselni tudó demokratikus szervezet.

A háború kitöréséig tartó néhány békehónap az emigráció szervezeti kiépítésének időszaka volt. Az egyik fontos központ Ernst Paul vezetésével Svédországban működött. Főleg a svédországi csoport tartotta a kapcsolatot az otthoni párttagokkal. A norvég párt támogatásával havi lapot is indítottak „Sudeten-Freiheit” címmel, amely 1939 decemberéig hat számot ért meg. A háború kitörését követően azonban a Wenzel Jaksch irányítása alatt álló londoni csoport kezébe került a vezető szerep, 1940-től az új emigráns lapot („Sozialdemokrat”) is Angliában adják ki.

3. CÉLOK ÉS LEHETŐSÉGEK

A szudétanémet emigráns csoportok a München utáni hetek cseh magatartása miatt eleinte igen bizalmatlanul kezelték a cseh emigránsokat, és ez a helyzet csak 1939 nyarán kezdett megváltozni. Beneš Amerikában tett kijelentései⁹ biztató alapot teremtettek az első kapcsolatfelvételhez, amelyre 1939. augusztus 3-án¹⁰ került sor Londonban, Beneš és Jaksch között.

Lényegében már ez az első találkozás is világossá tette a felek legfontosabb törekvéseit. Beneš számára München revíziója volt az elérendő cél, amire, valljuk meg, 1939 augusztusában még nem sok esélye volt. Bár Beneš — mint ez a levélben olvasható — teljesen biztos volt a háború kitörésében, és a hatalmi viszonyok és érdekek komoly átrendeződését remélte tőle (nem is alaptalanul!), 1939 augusztusában a müncheni szerződés még sziklaszilárd

⁹ Beneš 1939 első hónapjaiban a chicagói egyetem vendégtanáraként működött. Előadásában kifejtette, hogy az Európát fenyegető háborús veszély legfőbb oka az elhibázott versailles-i békeszerződés, közvetlen felelőse pedig a német nép valós és jogos sérelmeit zsarnoki, törvénytelen eszközökkel orvosolni kívánó náciizmus. Németországot Hitler és Thomas Mann neve fémjelzi. Két Németország létezik – mondta –, és a német nép tömegei nem tehetők felelőssé a rezsim bűneiért.

¹⁰ Lásd az egyes számú dokumentumot.

jogi tény volt. Ennek a helyzetnek megfelelően Jaksch nem is tulajdonított különösebb jelentőséget a München-problémának, igaz, kategorikusan nem zárkózott el a revízió támogatása előtt. A hangsúlyt azonban a németek jogállására helyezte, jelezve Benešnek, hogy csak abban az esetben számíthat a szudétánémet emigráció támogatására, ha garanciákat ad a háború utáni Csehszlovákiába esetlegesen ismét betagolt németiség ottani jogállását illetően.

Az első találkozás tehát kijelölte az első emigrációs szakasz frontvonalait. Jaksch tisztában volt vele, hogy az angol kormány (amely már München előtt is komoly nyomást gyakorolt a csehekre a németekkel való kiegyezés ügyében) most is a németekkel való megegyezést sürgeti. A szudétánémet szociáldemokraták áldozatvállalása, sőt nem ritkán mártíromsága 1938–39 telén komoly erkölcsi tökéttel biztosított az emigrációnak, hogy a demokratikus németiség hivatott képviselőjeként elismertesse magát. Jaksch tehát hajlandó volt támogatni a csehszlovák törekvéseket, de csak ha biztosítékokat kap, hogy a németek jogait az új állam maximálisan tiszteletben tartja. Maga is számolt azzal, hogy a háború kitörése és Németország veresége semmissé teheti a vele kötött szerződéseket, így Münchent is. Igyekezett tehát jó előre biztosítani a szudétánémetek pozícióit arra az estre, ha újra csehszlovák fennhatóság alá kerülnének. Támogatása fejében mihamarabb szeretett volna konkrét ígéreteket és garanciákat kicsikarni Beneš-től a háború utáni helyzetre vonatkozólag.

Beneš viszont éppen ezt igyekezett minden módon elkerülni. Felismerte, hogy szükséges tárgyalnia a szudétánémetekkel, de talán már az első perctől kezdve tudta, hogy nem a konszenzus megteremtése, hanem a konszenzusra törekvés bizonyítása a fontos. Nem valószínű, hogy már 1939-ben komolyan fontolgatta a németek tömeges kitelepítését, lévén hogy ennek akkor egyetlen támogatója sem lett volna. Mindenesre bízott benne, hogy az idő neki dolgozik, és igyekezett minden konkrét kötelezettségvállalás előtt kitérni a szudétánémetekkel kapcsolatban. A háború kitörése után legközelebbi célként az emigráció Ideiglenes Kormányként való elismertetését tűzte ki, hogy hivatalos minőségben tárgyalhasson a szövetségesek vezetőivel. Erre azonban egészen 1940 júliusáig várnia kellett.

A háború kitörése némi zavart okozott a Treugemeinschaft vezetésében. A vezetőség néhány tagja (Fritz Kessler, Franz Kögler, Dr. Robert Wiener) eljuttatott Benešhez egy levelet, amelyben elismerték államfőként. Egyben felhívást intéztek az angliai menekülttáborok szudétánémet lakóihoz, hogy lépjenek be a szervezés alatt álló csehszlovák légióba. A két esemény mögött minden bizonnyal a háború kitörése miatti kritikátlan eufória állt, ám mégis komoly károkat okozott a szudétánémet emigrációnak.

A Jaksch-féle irányvonal alapvető célja az volt, hogy csak biztos garanciák után hajlandó támogatni a cseh emigráció törekvéseit. Ezt a Jaksch köz-

vetlen környezetéhez tartozó Treugemeinschaft-vezetők (Eugen de Witte, Franz Katz) rögtön tudatták is Benešsel, jelezve, hogy a Kessler–Kögler-féle proklamáció magánakciónak tekintendő, és nem a párt, illetve a Treugemeinschaft hivatalos álláspontja.

A bizonytalankodás azonban felfedte Beneš előtt, hogy a Treugemeinschaftban különböző frakciók működnek, és az egység megbontható. A továbbiakban Beneš igyekezett belső szakadást előidézni a Treugemeinschaft vezetésében, ami bizonyos értelemben sikerült is neki.

Hogy Beneš praktikáit kivédjék és biztosítsák a belső egységet, a Treugemeinschaft vezérkara szükségesnek ítélte, hogy világossá tegye, és úgy Beneš, mint saját tagsága felé megfogalmazza célkitűzéseit. Így született meg 1940. március 10-én az ún. Holmhurst-deklaráció,¹¹ amely a szudétánémet célok és feltételek első rendszerező összefoglalását tartalmazta.¹²

A Holmhurst-deklarációban világosan megfogalmazódtak a szudétánémet emigráció céljai. Egyértelműen jelezték, hogy hajlandók támogatni München revízióját, de nem hajlandók feltétel nélkül felsorakozni a cseh emigráció mögé. A támogatásért cserébe széles körű autonómiát kértek a német lakosság számára. A problémát az jelentette, hogy céljaik eléréséhez csupán egyetlen adu volt Jakschek kezében: az angol kormány jóindulata. Ha ugyanis figyelembe vesszük a München-trauma kapcsán keletkezett németellenes cseh pszichózist, akkor illuzórikusnak tűnik azt feltételezni, hogy Beneš vagy bármely más cseh politikus saját jószántából hajlott volna a szudétánémet igények teljesítésére. Minden azon múlt tehát, hogy az angol kormány akar-e és tud-e kellő nyomást gyakorolni a cseh vezetőkre.

Helyszűke miatt a továbbiakban az emigrációs küzdelmek két sarkalatos pontjára szeretném ráirányítani a figyelmet, amely a legtöbb vitát kavarta a cseh és a német fél között. Az egyik a csehszlovák külföldi katonai egységek kérdése, a másik pedig az államtanácsi tagság problémaköre.

1940 tavaszán a német csapatok néhány hét alatt lerohanták Franciaországot, így Anglia egyedül maradt a küzdelemben, és minden számba jöhető szövetségesre szüksége volt. Nem utolsósorban ennek köszönhető, hogy a határozott németellenes politikát felvállaló Churchill-kabinet elismerte Eduard Beneš a Csehszlovák Ideiglenes Kormány elnökének. Ezzel lényegében

¹¹ A szudétánémet emigráció központja a London egyik külvárosában található ún. Holmhurst-házban működött.

¹² A deklaráció szövegét több könyv is tartalmazza: Fridrich Prinz: Wenzel Jaksch–Edvard. Briefe und Dokumente aus dem Londoner Exil 1939–1943. (Köln, 1973.) 83–90.; Menschen im Exil. 280–288.; Adolf Hasenoehrl: Kampf, Widerstand und Verfolgung. 581–589. Lásd a kettes számú dokumentumot.

igazolta Beneš várakozását, aki a háború radikalizálódásától várta céljai megvalósulását.

Az elismerés rögtön éreztette hatását a két emigráció viszonyában. Míg ugyanis 1940 júliusa előtt Beneš és Jaksch is csupán egy emigráns csoport vezetője volt, addig 1940 nyaratól Beneš hivatalos minőségben mint ideiglenes kormányfő tárgyalhatott partnereivel, ami jelentős pozícióbeli különbséget jelentett. Igaz ugyan, hogy München revíziójára továbbra sem kapott ígéretet az angol kormánytól, viszont támogatták csehszlovák csapatok szervezését.

A csehszlovák csapatok felállítása és szervezése károsan érintette a szudétanémet emigrációt. Annak ellenére ugyanis, hogy a szudétanémetek legtöbbjét megfosztották csehszlovák állampolgárságától, és csak visszautazásra nem jogosító ideiglenes útlevéllal rendelkeztek, s így lényegében hazátlanok számítottak, az angol hatóságok csehszlovák állampolgárként kezelték őket. Erre való hivatkozással támogatták a cseh kormány törekvéseit, hogy minél több német lépjen be a csehszlovák hadseregbe. Ezzel furcsa, paradox helyzet keletkezett. A csehek ugyan bizalmatlanok voltak a német nemzetiségű katonákkal szemben, és tulajdonképpen nem látták őket szívesen a hadseregben, a cseh vezetés számára azonban mégis fontos volt, hogy minél több német szolgáljon a cseh alakulatokban. Egyrészt el akarták kerülni, hogy a Treugemeinschaft a szudétanémet menekültekből bármilyen formában önálló kontingens szervezzen, másrészt amennyiben a németek belépnek a Csehszlovák Ideiglenes Kormány hadseregébe, *de facto* elismerik, legitimálják a Beneš-kormány felettük gyakorolt joghatóságát.

Jakschék számára pont ez jelentette a problémát. Ha támogatják a németek belépését a csehszlovák hadseregbe, ezzel egyetértésüket fejezik ki a csehszlovák kormány hadicéljaival, hozzájárulnak a cseh legitimitás erősödéséhez, miközben saját alkupozícióikat gyengítik. Ha viszont akadályozzák vagy megtiltják a németek belépését a csehszlovák egységekbe, ezzel elveszíthetik egyetlen patrónusuk, az angol kormány jóindulatát. Jaksch és a Treugemeinschaft tehát arra törekedett, hogy Beneš világos állásfoglalásra készítse a csehszlovák hadsereg hadicéljait illetően. Miután a Beneš-kormány ezt nem tette meg, a szudétanémet emigráció — arra való hivatkozással, hogy nem küldhet harcolni németeket érdekeikkel esetlegesen ellentétes célokért küzdő hadsereg soraiba — általában eltanácsolta a menekülteket a belépéstől. A harcolni akarók számára a brit hadsereget ajánlották.¹³ Ez viszont lehetővé

¹³ A toborzás mindenestre egyik oldal számára sem volt túl sikeres. 1945-ben összesen 113 szudétanémet harcolt a szövetségesek soraiban. 55-en brit, 45-en kanadai és 13-an cseh uniformist viseltek. Menschen im Exil. 99–100.

tette Beneš és a csehek számára, hogy az angol kormány előtt a kooperáció megtagadásával vádolják a németeket. A cseh katonai egységek felállítása tehát azon túl, hogy tartós feszültséget okozott a két emigráció között, eszközt adott Beneš kezébe, hogy kétségbe vonja a szudétanémetek lojalitását, és az együttműködés meghiúsulásáért rájuk hárítsa a felelősséget.

A másik jelentős ütközési pont az Államtanács ügye. Beneš alig néhány nappal az angol kormányzati elismerés után, 1940. július 24-én mint a Csehszlovák Köztársaság elnöke meghirdette az ún. kontinuitás-elméletet, jogilag érvénytelennek titulálva mindent, ami Csehszlovákiában 1938. szeptember 30-a után történt. Ezzel párhuzamosan meghirdette a csehszlovák állam jogfolytonosságát, kétségbe vonva és elutasítva a müncheni szerződés érvényességét.

Persze a kontinuitás kétélű fegyver, hiszen egyfelől újra csehszlovák fennhatóság alá vonná a három millió szudétanémetet, de egyben kitelepítésüket is lehetetlenné tenné, épp a *restitutio in integrum* elvből következőleg. Ilyen helyzetben tehát akár még kedvező is lehetett a szudétanémetek számára. A Holmhurst-deklarációban megfogalmazott elvek szerint a Treugemeinschaft vezetése sem tekintette már megfellebbezhetetlennek a müncheni határokat, és meg sem próbálták akadályozni Beneš revíziós törekvéseit. A szudétanémet emigráció is tisztában volt azzal, hogy az angol kormány előbb-utóbb hozzájárul a München előtti határok visszaállításához. Nem emeltek tehát kifogást a kontinuitás megfogalmazása ellen, annál is inkább, mivel Beneš kezdetől fogva nem hagyott kétséget ezirányú törekvéseit illetően, a Treugemeinschaftot tehát nem érte meglepetés. Továbbra is azon igyekeztek azonban, hogy az elnököt egyértelmű és kötelező érvényű állásfoglalásra kényszerítsék a németkérdést illetően. 1940 őszén úgy tűnt, hogy ezek a célok elérhető közelségbe kerültek: október 12-én angol nyomásra Beneš tárgyalási javaslatlal fordult a szudétanémet emigráció vezetőihez. Felajánlott nekik hat helyet¹⁴ a frissen megalakult Államtanácsban, illetve alelnöki posztot az emigrációs parlamentben.¹⁵ Emellett javaslatot tett a nemzetiségi kérdés rendezésére is. A javaslat értelmében sor került volna a cseh és a német településterület elválasztására. Saját területén mind a két fél jelentős belső öngazgatási jogokkal rendelkezett volna, cserébe viszont kölcsönösen lemondtak volna a másik területén maradó saját nemzetiség kisebbségi jogainak (is-

¹⁴ Német részről Wenzel Jaksch, Siegfried Taub, Ernst Paul, Richard Reitzner, Franz Katz és Eugen de Witte képviselték volna a szudétanémeteket az Államtanácsban.

¹⁵ Ezt a posztot Siegfried Taub töltötte volna be. A németek tehát komolyan számoltak Beneš ígéreteinek megvalósulásával, különben nem jelölték volna ki képviselőiket.

kolahasználat, nyelvi jogok) képviselétéről. Akik nem akartak lemondani kisebbségi jogaikról, azoknak lehetősége lett volna áttelepülni a saját nyelvű többségi zónába.

Beneš ajánlata a szudétanémet emigráció legszebb reményeit látszott valóra váltani. Az Államtanácsba való bekerülés *de facto* elismerése lett volna annak, hogy az új Csehszlovákiát a németekkel kooperációban, nem pedig nélkülük, és legkevésbé ellenük kívánják felépíteni, meghallgatva és figyelembe véve az Államtanács német tagjai által képviselt szempontjaikat. A csehszlovák emigráció, amely országát Kelet-Közép-Európa legdemokratikusabb államának igyekezett beállítani, a száműzetésben is kínosan ügyelt a demokratikus látszatra, tehát ha egyszer a német képviselők bekerülnek az Államtanácsba, többé nem lehetett volna figyelmen kívül hagyni őket. A nemzetiségi kérdés megoldását illetően előterjesztett javaslat szintén elfogadhatónak tűnt. Mivel *ipso jure* magában foglalta a kért adminisztratív különállást (Holmhurst-deklaráció!), annak ellenére jó tárgyalási alapnak látszott, hogy elfogadása esetén a németeknek le kellett volna mondaniuk a jelentős, főleg pedig kulturálisan fontos belső-csehországi nyelvi szigetek (Prága, Brünn) német lakosságának képviselétéről. De mivel a későbbi tárgyalások ezt a helyzetet még finomíthatták, a szudétanémet emigráció 1940. október 20-án közölte Benešsel, hogy hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni a cseh vezetéssel. A látszólag kedvező helyzet mögötti diplomáciai indítékokra azonban egészen más fényt vet Benešnek a honi ellenálláshoz címzett levele 1940 novemberében.¹⁶

Beneš számára jelentősen megkönnyítette a manőverezést, hogy 1940 őszen kettős szakadás következett be a szudétanémet emigrációban. Josef Zinner és Franz Krejčí szakadár csoportjai kiváló ütőkártyát adtak Beneš kezébe. A csehek nem is hagyták kihasználatlanul a kínálkozó lehetőséget. Felismerték, hogy a szudétanémet emigrációban bekövetkezett szakadás gyengíti a Treugemeinschaft tárgyalási pozícióit, megzavarja az angol diplomáciát, és segít elodáznai a német tagok felvételét az Államtanácsba. Beneš Zinnert és Krejčit is csupán alibinek használta, hogy kétségbe vonhassa a Treugemeinschaft mint egyetlen németeket képviselő csoport legitimitását, de a szakadárokat sem akarta felvenni az Államtanácsba. Ha visszaemlékszünk az ellenállóknak írt levelére, világossá válik előttünk, hogy Beneš egyáltalán nem akart *németet* látni a *cseh* Államtanácsban.

Természetesen Wenzel Jaksch és a Treugemeinschaft vezetése is érzékeltette alkupozícióik gyengülését. Tartottak tőle (a későbbiek ismeretében jogosan), hogy pozíciójuk a továbbiakban csak romlani fog, így minél hamarabb sze-

¹⁶ Lásd a harmadik számú dokumentumot.

rettek volna tiszta helyzetet teremteni a legfontosabb cél, a legitimitás és az események menetére való befolyásgyakorlás lehetőségét ígérő államtanácsi tagság kérdésében. Ez a törekvés határozta meg Jaksch 1941. január 3-án Benešhez írott levelének hangvételét.¹⁷ A levél azokat a minimális feltételeket tartalmazta, amelyek teljesülését a Treugemeinschaft elengedhetetlennek tartotta ahhoz, hogy tagjai részt vegyenek az Államtanács munkájában. Az 1941. január 3-i ún. minimálprogram jól tükrözi az október óta bekövetkezett kedvezőtlen változások hatását. Szemben a Holmhurst-deklaráció célkitűzé-
seivel, illetve a tárgyalási alapnak elfogadott 1940 októberi Beneš-ajánlat javaslatával, a minimálprogram már nem is említi az autonómiát, illetve a háború utáni helyzetre vonatkozó garanciákat. Lényegében csupán egyetlen fel-
tételt fogalmaz meg: a németek tényleges tagságot akarnak az Államtanács-
ban, valódi hatáskörrel, valódi jogosítványokkal, valódi beleszólási joggal. Ez
végeredményében azt jelentette, hogy a Treugemeinschaft lemondott az elő-
zetes garanciákról, de a németek érdekképviseletéről nem! Csupán a küzde-
lem helyét akarta megváltoztatni, amennyiben az Államtanácsot tette volna
meg a további harc színterévé. Hiszen a szudétanémet szakértők részvételi és
beleszólási joga biztosította volna, hogy előzetes garanciák nélkül is fontos
eredményeket érjenek el a nemzetiségi probléma rendezése során.

1941 során azonban objektív okok miatt tovább romlott a szudétanémet
emigráció helyzete. A Szovjetunió, majd az év végén az Egyesül Államok
hadba lépésével Beneš egy csapásra két szavazatot szerzett a kontinuitás-
elmélet számára, a Münchent még mindig jogi tényként kezelő Anglia nélkül
is. A problémák a szudétanémet emigráció vezérkara előtt sem maradtak ti-
tokban. Hogy a Treugemeinschaft tárgyalási pozícióit erősítsék és demonst-
rálják egységüket, 1941. szeptember 28-ára konferenciát hívtak össze Lon-
donba, ahová Kanadából, az Egyesült Államokból és Svédországból is ér-
keztek küldöttek, összesen 226-an. A szudétanémet szociáldemokraták első,
emigrációban megtartott kongresszusának feladata elsősorban a Treugemein-
schaft politikájának jóváhagyása és megerősítése volt. Wenzel Jaksch szept-
ember 11-én átküldte Benešnek a konferencia számára előkészített vitairat-
ot.¹⁸ A konferencia elé terjesztendő határozati javaslat szövegén jól érződik
az idők változásának szele. A szocialista gondolat és a néphatalmi szövegek
hangoztatása különösen figyelemre méltó annak fényében, ha figyelembe
vesszük, hogy Eduard Beneš 1941 nyarán felvette a kapcsolatot a Klement
Gottwald vezette Moszkvában tartózkodó csehszlovák kommunistákkal, és
érezhető volt, hogy általában és mindinkább a Szovjetunió felé orientálódik.

¹⁷ Lásd a negyedik számú dokumentumot.

¹⁸ Lásd az ötödik számú dokumentumot.

Ha pedig a német problémára tett javaslatokat vizsgáljuk, a következő megállapításra juthatunk. Az autonómia szó elő sem fordul a szövegben, sőt még az Államtanácsba való bekerülést sem emlegeti, amely pedig az 1941. január 3-i minimálprogram legfontosabb eleme volt. Az egyetlen igazi cél ennek ellenére az Államtanácsba való bekerülés maradt, gyakorlatilag mindenáron, mielőtt a helyzet még rosszabbra fordulna. Beneš lépése azonban keresztülhúzta a konferencia számításait. Beneš 1941. szeptember 22-én személyesen is találkozott Jakschsal, és egy táviratot mutatott neki, amelyet Csehországból kapott.¹⁹ A távirat szövege szerint a honi ellenállást mélységesen demoralizálná, ha német nemzetiségű tagokat vennének fel az Államtanácsba. Beneš tehát arra kérte Jakschot, hogy a közelgő konferencián napolják el a belépés időpontját, *amíg az otthoni pszichológiai helyzet kedvezőbbé nem válik*. Ez súlyos csapás volt. A konferencia, amely — annak tudatában, hogy a tagság már önmagában felér egy garanciával — minden valószínűség szerint már semmilyen feltételt nem támasztott volna az államtanácsai tagságot illetően, lehetetlen helyzetbe került. A szeptember 28-i tanácskozás²⁰ jóváhagyta a Treugemeinschaft politikáját, üdvözölte a Atlanti Charta elveit, s elkötelezte magát a cseh–német viszony demokratikus rendezésére, de a döntő kérdésben nem tudott eredményt elérni. A távirat felhasználásával Beneš elérte, hogy a csatlakozás immár nem a szudétanémetek szándékán vagy feltételein múlt, hanem rajtuk teljesen kívülálló tényezőn, az ún. cseh közvélemény jóváhagyásán. Ezt döntő pillanatnak kell tekintenünk. A konferencia hozzájárult az Államtanácsba való belépés elnapolásához (nem tehetett mást!), és ezzel Beneš kezébe helyezte a döntést. Az érdemi tárgyalások 1941 szeptemberében végleg megszakadtak a két emigráció között. A nyílt szakításra ugyan még több mint egy teljes évet várni kellett, de a szudétanémet emigráció kezéből végképp kicsúszott a kezdeményezés.

4. A SZAKÍTÁS

A végleges szakításra 1942 folyamán értek meg a feltételek. A lidicei megszárlást követően az angol kormány feltétel nélkül hozzájárult a müncheni szerződés revíziójához, és ezzel végképp kihúzta a talajt a szudétanémet emigráció lába alól. Az angol kormány hozzájárulása München revíziójához 1942 nyarán lehetőséget adott a cseheknek, hogy formálisan is megszakítsák

¹⁹ Jaksch emlékirataiban kétségsbe vonta a távirat hitelességét. Jaksch: i. m. 364–365.

²⁰ Lásd a hatodik számú dokumentumot.

kapcsolataikat a szudétanémet emigrációval, és a kitelepítések kierőszo-
lására fordíthatassák figyelmüket. A pártvezetőség 1942. június 7-én hozott
határozatának²¹ szövege jól tükrözi a német emigráció vezetőinek keserűségét
és csalódottságát,²² pedig ekkor, négy nappal a lidicei megszállás előtt, elvileg
még maguk mögött tudhatták az angol kormány támogatását. Ebben a ki-
élezett helyzetben Lidice, majd az angol kormány döntése letaglózó hatással
volt a szudétanémet emigráció vezetőire. Wenzel Jaksch, Eugen de Witte és
Franz Katz 1942. augusztus 8-án kétségbeesett memorandumot²³ intéztek az
angol külügyminisztériumhoz. Ebben leírták, hogy a müncheni egyezmény
kisebbségi garanciák nélküli eltörlése három millió németet szolgáltat ki a
csehek bosszújának, és ellenkezik az Atlanti Charta 2. pontjában megfogal-
mazott önrendelkezési elvvel. A Lidice utáni felháborodás légkörében azon-
ban a memorandumnak nem volt sok foganatja.²⁴ Miután Beneš 1942 nyarán
az angol kormány beleegyezését is megszerezte revíziós terveihez, elérke-
zettnek látta az időt, hogy végleg beszüntesse még a látszólagos kooperáció
politikáját is, és felvállalja a nyílt konfrontációt. A régóta érlelődő szakításra
1942 decemberében került sor, amikor Beneš megírta az ún. „decemberi
dokumentumot.”²⁵ Beneš levele, amelyet csak 1943. január 10-én küldött el
Jakschnak, végérvényesen lezárta az emigrációs politika első szakaszát. A
cseh–német kooperáció megvalósulása a közös jövő érdekében hiú remény
maradt. A német emigráció támogatók és aduk nélkül maradvá súlytalanná
vált, ez pedig azt jelentette, hogy a csehszlovákiai németiség további sorsa
teljességgel rajtuk kívül álló erők függvénye lett.

A németeknek csak addig volt esélyük engedmények kicsikarására (ál-
lamtanácsi tagság, háború utáni garanciák, föderatív állammodell), amíg a
csehek rászorultak a támogatásukra. Ez a helyzet pedig a Szovjetunió és az
Egyesült Államok hadba lépése után megszűnt. Amíg Beneš nem talált másik
pártfogót, maga is rászorult Anglia támogatására, és az angol jóindulat biz-

²¹ Lásd a hetedik számú dokumentumot.

²² Beneš 1942 januárjában hivatalos kormányprogrammá emelte a németek kite-
lepítését. Közölte a német emigrációval, hogy a cseh kormánynak szándékában áll minden
nácit kitelepíteni a háború után. Mivel pedig cseh értelmezés szerint aki a Henlein-pártot
támogatta, az nácinak minősült, a szavazatarányok ismeretében ez a németiség 75–80
százalékának kitelepítését vetítette előre.

²³ W. Jaksch: i. m. 373–374.

²⁴ Beneš közbenjárására az angol tájékoztatási miniszter eltiltotta Jakschot a további
rádióbeszédektől. 1942 nyarától kezdve a BBC nem állt többé a szudétanémet emigráció
rendelkezésére, hogy azok közvetlenül szólhassanak honfitársaikhoz.

²⁵ Lásd a nyolcas számú dokumentumot.

tosítása végett belement a németekkel folytatandó tárgyalásokba. Azonban nem a megegyezést kereste, csupán a megegyezési készségét kívánta demonstrálni, mivel a háború kiszélesedésével és új hatalmi viszonyok kialakulásával számolt. Jaksch taktikája egy rövid, európai méretű háborúra épült, ahol a végén Nagy-Britanniáé lesz a döntő szó. Beneš elhúzódó harcokra számított, amelyben Anglia jelentősége csökkenni fog. Attól a perctől kezdve, hogy már nem Anglia volt az egyetlen hatalom, amely segíthetett újrarajzolni a közép-európai határokat, a német emigráció befolyása a nullára csökkent.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a németek háború utáni sorsa már 1943 elején eldöntött kérdés vagy lezárt ügy lett volna. Hosszas diplomáciai kötérlhúzás, számos politikai manőver előzte meg azt a pillanatot, amikor a nagyhatalmak Potsdamban végre zöld utat engedtek a németek tömeges és szisztematikus kitelepítésének. Természetesen a szudétánémet emigráció sem adta föl a küzdelmet 1942/43 fordulóján. Tovább harcoltak írásban, szóban népiük megmentéséért. Mivel azonban 1943-tól nemcsak az ő sorsuk, de egész Közép-Európa sorsa is a nagyhatalmi erőviszonyok függvénye lett, érdemi befolyásuk már nem lehetett az események alakulására.

BIBLIOGRÁFIA ²⁶

- AMMENDE, EWALD (Hrsg): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten.* (Wien–Leipzig 1931).
- BRANDES, DETLEF: „A müncheni diktátum egy megkésett cseh alternatívája”. *Történelmi Szemle* 1996/2–3.
- HALMOSSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* (Bp. 1983).
- HAMBERGER JUDIT: A cseh közgondolkodás németképe a kilencvenes években. In: *Globalizáció és nemzetépítés.* (Szerk.: Bárdi Nándor). Bp. 1999.
- JAKSCH, WENZEL: *Europas Weg nach Potsdam.* (Stuttgart 1958).
- KAPLAN, KAREL: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948.* (Pozsony 1993).
- Menschen im Exil.* (Stuttgart 1974).
- PRINZ, FRIDRICH: *Wenzel Jaksch–Edvard Beneš. Briefe und Dokumente.* (Köln 1973).
- PRINZ, FRIDRICH: *Benesch, Jaksch und die Sudetendeutschen.* (Stuttgart 1975).
- RASCHHOFER, HERMANN: *Die Sudetenfrage.* (München 1953).
- SCHMID, KARIN: *Die Staatsangehörigkeitsprobleme der Tschechoslowakei.* (Berlin 1979).

²⁶ Magyar nyelven elenyésző számú munka jelent meg a szudétanémet probléma tárgykörében. A német nyelvű irodalom azonban természetesen igen kiterjedt. Az itt közölt bibliográfia jórészt a Magyarországon is elérhető műveket tartalmazza.